

Бінарні опозиції детективних персонажів (на основі роману О. Винокурова «Під одним дахом зі смертю»)

Олександр Винокуров – один з лауреатів першого Всеукраїнського конкурсу гостросюжетного роману «Золотий Бабай» (2000 р.). Це звання письменник здобув за книгу «Потворні ляльки», у центрі оповіді якої – працівники карного розшуку Сергій Соловей, Григорій Снітько, Юрій Павленко. Проте саме детектив «Під одним дахом зі смертю» (інша назва – «Кафе «Георг»») отримав чимало схвальних відгуків від читачів, а тому заслуговує на пильну увагу літературознавців. Цього разу оповідає про свої карколомні пригоди журналіст Павло Торяник. Детектив вперше друкувався на сторінках газети «Молодь України» впродовж жовтня-грудня 2002 року. Окремою книгою вийшов у 2003 році як перша частина детективного серіалу «Журналюга». Мистецьку вартість книги відзначає А. Кокотюха у статті «Український детективний андеграунд» на сайті газети «Друг читача»: *«Олександр Винокуров після низки дуже поганих детективів несподівано написав «Під одним дахом зі смертю» – один із кращих, на мою думку, зразків нового українського популярного читива»* [3]. В авторській колонці «Кримінальне читиво» на сайті «Буквоїд» той же А. Кокотюха у статті «Антологія українського детективу. Український нуар» наголошує на оригінальності твору: *«Під одним дахом зі смертю» приємно вразив не лише відточеною інтригою та справді живими персонажами: ніхто з українських прозаїків, які пишуть жанрову літературу, так завзято, зі смаком, не оспівував пересічний генделік, перетворений на двохстах із гаком сторінках на центр не лише нічного життя Оболоні, а на центр Всесвіту»* [2]. Проте, очевидно, коротких рецензій та суб'єктивних вражень письменника-сучасника недостатньо для з'ясування літературної якості твору. Відповідно, роман потребує глибшого літературознавчого дослідження.

Сюжет детективу «Під одним дахом зі смертю» покликаний привабити читача своєю оригінальністю: основна дія відбувається у кафе «Георг» (Київ) десь на Оболоні. Головний герой – журналіст Павло Торяник – шукає вбивцю-маніяка, який жорстоко знищує завсідників згаданого кафе – місцевих бомжів. Мотиви злочинів абсолютно незрозумілі: *«Тільки нащо комусь із них – Мореману або невідомому душогубу – убивати нікому вже не потрібних, опущених на самісіньке бруднюще, смердюче дно жалюгідних істот? Що спонукає вбивцю? Що одержує він од смерті своїх жертв?»*. Герой прагне «розчинитися» у масі безхатченків, і це йому вдається за допомогою театральної маски, переодягання та акторської гри. Він навіть стає королем закладу, а вирахувати вбивцю йому допомагають журналістська допитливість і небайдужість до чужих доль (випадково виявивши місцезнаходження колишньої відомої фотомоделі, а тепер наркоманки Еліни Бут, він вирішує втрутитись і випадково втрапляє в лігво маніяка).

Питання жанрової належності твору вирішується просто: в основі оповіді лежить розслідування злочинів нишпоркою-непрофесіоналом, отож це детектив. Підвид же його, очевидно, нуар («чорний роман»). Нуар як субжанр масової літератури окреслює основні аспекти цього роману. Композиційно твір наближається до «крутого» кримінального роману (hard-boiled fiction), адже, по-перше, героєм оповіді є персонаж не відсторонений, а вплутаний у злочин (жертва, підозрюваний або злочинець). У даному випадку головний герой (він же – нишпорка) – один із підозрюваних, оскільки саме Торяника останнього бачили з черговою жертвою маніяка; і Павло починає власне розслідування (*«Відчуваю, що в мені розпалюється цікавість до «гадючника», закипає азарт устрясти в якусь невідому, але, безперечно, захоплюючу гру»*). По-друге, деякі деталі, які стали літературним «штампом» цього напрямку, є і в аналізованому романі, зокрема, постійне куріння та випивання персонажів, поява фатальної жінки, наркотики. По-третє, ще однією особливістю оповіді, яка характерна для нуару, є жорсткий реалізм (*«Пом'яті, потерті, заяложені, одутлі, сині, фіолетові, жовті, бурякові, бліді, як мерці... Найогидніші з-поміж них «танкісти», які ночують у каналізаційних люках, та «геологи», котрі цілими днями порпаються в контейнерах та урнах для сміття. Бруднюці, смердючі самі й з такими ж сумками, торбами, поліетиленовими пакетами, вони беруть випити й перший час сидять мовчки, відьмакуватого глипаючи з-під насуплених брів»*), схильність більшості персонажів до саморуйнування (це показано на прикладі безхатченків Тютільки, повій Натахи та Зіни, поета Кальмара, Ганса, Моремана, Воки тощо), використання сленгу (*братва, білочка хапонула, заковбасив, йо-май, укоцав, натовкти рило, намахані, домаж, шльопнули, костогриз*), обов'язкової сексуальної лінії (Еліна Бут, Ася, повій). По-четверте, автор описує героїв із гіперболізовано девіантною поведінкою (низи суспільства), тим самим порушуючи і глибоко соціальні проблеми (алкоголізм, наркоманія, проституція), проте висвітлює ці проблеми зсередини, з точки зору самих безхатченків, а не подає думки відстороненої успішної людини. Так, навіть злочинець мотивує свої вчинки не звичайною нетерпимістю, а дитячою травмою, перебуванням у безпосередньому контакті з батьком-алкоголіком (*«...я ж особисто не робив би із*

цих «георгієвських кавалерів» безневинних жертв буцімто жорстокого й цинічного суспільства. Мовляв, це воно тим чи іншим чином зламало їхні долі, а потім ще й відцуралося од них, знехтувало як жалогідним, бридким непотребом. У своєму падінні вони винні самі. Бо ламають тих, хто ламається. принижують тих, хто принижується. Спивається той, хто п'є ... У природи є санітари, які знищують хворих тварин, аби недуга не набула поширення. Це хижаки – вовки, сови, орли, жуки... У нашому суспільстві таких санітарів немає. А шкода!»).

Детектив «Під одним дахом зі смертю» цікавий не лише сюжетною побудовою, оригінальними пригодами з перевдяганням та рядом знакових деталей, які допомагають розплутати справу, а й системою персонажів, яка будується на різного роду бінарних опозиціях.

У композиційну схему детективного жанру входять класичні детективні герої: нишпорка, помічник нишпорки (асистент), злочинець, підозрюваний, жертва. Ці персонажі створюють бінарні опозиції: «нишпорка – злочинець», «злочинець – жертва», «нишпорка – підозрюваний». Протиставляються також «нишпорка – асистент».

Основна бінарна опозиція детективного жанру «нишпорка – злочинець» у формальних межах класичного детективу проявляє себе як антагоністична пара.

Зображено інтелектуальне змагання між двома протилежностями: злочинець, який здійснює злочин, забезпечує собі алібі, підкидає хибні докази, та нишпорка, який мусить обрати єдино правильний шлях розслідування, спростувати алібі й довести вину злочинця, вирахувавши мотив. Тобто злочинець створює загадку (кодує), а нишпорка її розв'язує (декодує). Крім того, злочинець і нишпорка є представниками протилежних світів: злочинець створює хаос, вносить деструкцію в суспільство, нишпорка натомість відновлює порядок (справедливість) у соціумі. У детективі «Під одним дахом зі смертю» подібні антагоністичні пари є особливо цікавими для аналізу. Нишпорка Павло Торяник протиставляється вбивці-маніяку Євгенові Жернякові. Сюжет заплутується театральними масками й перевтіленням цих персонажів, адже у контингенті кафе «Георг» ця опозиція набуває іншого смислу й навіть імен (відповідно, Верівел та Леон, товариші-безхатченки). Ще інше забарвлення прочитується у протиставленні «письменник – фотограф», адже на підставі спільних інтересів – дослідження життя безхатченків – виникає дружба між письменником Торяником та фотографом Жерняком, тим більшою несподіванкою стає з'ясування особи вбивці, тим цікавіше автор поєднує в одній особі Євгена Жерняка кілька граней протилежних особистостей: талановитий відомий фотограф, підпільний виробник порнографічних знімків, завсідник кафе «Георг» (переодягнений), вбивця-маніяк. Натомість в образі Павла Торяника бачимо пересічного журналіста, якого покинула сім'я, горе-письменника, завсідника кафе «Георг» (теж переодягненого), нишпорку-непрофесіонала. Один пункт, який начебто збігається в протиставленій парі, – це завсідники «Георга», проте він різниться мотивом, адже Торяник переодягається, щоб вирахувати убивцю, а Жерняк – щоб безкарно вбивати людей.

Разюче протиставлення двох світів, у яких перебуває головний герой, підсилюється фотовиставкою, на яку потрапляє Павло напередодні жахливих подій. Експозиція розміщувалася в двох залах: білому та брудно-темному, зображуючи, відповідно, елітну, успішну частину суспільства та його низи: *«Десятки фотографій на темних, начебто брудних стінах були також кольорові, але вони вражали зовсім інакше і вражали набагато сильніше й гостріше, ніж ті, в білій залі. Перед очима поставав потворний, жахливий світ п'яниць, наркоманів, бомжів, злодюг, шлюх, жебраків... Здавалося, фотограф навмисне вибирав найбридкіші, найогидніші моменти з життя пропавших людей, якщо, звичайно, це ще можна назвати життям».* На виставці й відбувається знайомство майбутнього нишпорки з фотографом-убивцею Євгеном.

У сучасних варіаціях детективного жанру, наприклад, у «крутому» детективі, образ детектива не відокремлений від образу злочинця. Відповідно, найдоцільнішою в експлуатації проступає постмодерністська теорія дзеркала, згідно з якою втілюється уявлення про детектива як особливого феноменологічного відбитку злочинця. Якщо ж застосувати в аналізі цих образів принцип «геометричного моделювання», то їх можна розглядати в термінах зворотної симетрії. Тобто вертикальна вісь і зосередження позитивних і негативних характеристик образів дасть змогу спостерігати геометрично змодельоване співвідношення сюжетних виявів добра (нишпорка) і зла (злочинець). Для ускладнення ігрової дії в детективному жанрі та посилення інтриги автор може міняти місцями емотивні «полюси» характеристики персонажів. Наприклад, Торяник наділений такою рисою, як прагнення справедливості, натомість Жерняк вважає себе «санітаром», теж нібито встановлює справедливість, але протиприродним способом – вбиваючи. У подальшому автор різко змінює емотивний полюс характеристики Торяника, коли останній потрапляє в ситуацію бійки. Виявляється, справедливий і чесний нишпорка за певних обставин уподібнюється до злочинця і здатен жорстоко побити супротивника (*«Б'ю спершу правою – в дих, а коли, охнувши, «песиголовець» згинається переді мною в поклони, лівою, знизу, даю в круту щелепу. Його мов вітром здмухує з освітленого місця в густу темряву...»*). Натомість Жерняк убиває, проте ніколи не вдається до бійки, адже тоді сили в супротивників виявились би приблизно рівними. Останнє свідчить про страх перед поединком, бажання заздалегідь забезпечити собі перемогу (як у ситуації навмисного вбивства). В опозиції також перебуває і спосіб життя обох

персонажів. Квартира Євгена вражає достатком, колекцією японських нецке, картин, витонченими меблями, елітними напоями, фотограф постійно подорожує, знаходиться в центрі уваги культурного бомонду. На противагу йому, журналіст Павло живе в квартирі, наповненій мотлохом, зарплати не вистачає навіть на новий телефон, проте таке порівняння лише доводить хворобливість та нелогічність дій Жерняка.

Протиставлення «злочинець – жертва» знаходиться вже в іншій площині. Мова йде про вирішення конфлікту шляхом злочину. Злочинець бачить лише один шлях вирішення конфлікту, найчастіше це – вбивство. Мотиви, як і конфлікти, можуть бути різними, проте у детективному жанрі вирішуються єдиним способом – злочином. Жертва завжди беззахисна перед злочинцем, адже перебуває у невідомості того, що вона – жертва. Цей факт і надає значну перевагу злочинцю (скоюється злочин). Саме такий тип протиставлення бачимо і в О. Винокурова. Більше того – вбивця, шляхом зміни зовнішності, втирається в довіру до майбутніх жертв, стає їхнім другом. Такий крок ще карколомніший, адже ніхто не чекає удару з боку товариша. У такому випадку протиставляються підступність та довіра. Так, злочинець щиро вважає, що чинить справедливість, наділяючи при цьому себе безмежними повноваженнями, стає богоподібним персонажем, який вершить суд. У такому ключі жертва навіть не підозрює, за що їй вкорочують життя.

«Нишпорка – хибний підозрюваний» – це ще одна обов'язкова пара класичного детективу. Таке протиставлення характеризується псевдоістинністю, яку нишпорка-професіонал визначає дуже швидко і найчастіше не доказовою базою або її відсутністю, а власною інтуїцією чи логічним мисленням. У О. Винокурова таке протиставлення втілюється у незвичайний спосіб. По-перше, хибним підозрюваним виявляється насамперед сам нишпорка. Факт втрати пам'яті не знімає з нього підозру аж до наступного вбивства, адже в стані глибокого сп'яніння персонаж здатен був учинити будь-що. По-друге, підозра знімається з наступного хибного підозрюваного – Моремана (короля кафе «Георг») – лише після його смерті.

Класична опозиція «нишпорка – асистент» розглядається на осі інтелектуальних можливостей образів. Асистент завжди поступається Великому Детективу, хоча читачеві його логічні роздуми і висновки здаються правильними. Саме з образом читача асоціюється постать асистента. Інтелектуальна перевага завжди лишалася на боці нишпорки. О. Винокуров питання асистента в детективі теж вирішує по-своєму, адже ця роль відводиться вбивці. Євген Жерняк нібито допомагає Павлу Торянику, надаючи знімки, оповідаючи власні враження та думки, а насправді задалегідь виправдовує власні вбивства, нібито вмотивовуючи їх.

У портретних характеристиках персонажів О. Винокуров особливо увагу звертає на очі. Особливо виразно описуються очі вбивці: «...його очі наливаються холодною, але блискотливою, наче уламок чистої криги, ненавистю...»; «За темними скельцями Леонові очі жахтять такою страшною ненавистю, що мені, справді, стає не по собі. Свят, свят! Що ж тоді робиться в нього в душі?». Погляд, очевидно, виплеканий ще з дитинства, з миті, коли «одинадцятирічний хлопчина радіє, що його батько-мрець лежить на канані!», або й ще раніше – коли батько понівечив йому ногу, чи в процесі фотографування («Чим більше я фотографував цю погань, тим більше накопичувалося ненависті, огиди, такої відрази, що ладен був залетіти в кав'ярню і розвалити голови всім, хто там був»).

Окремо описується постать господаря кафе «Георг» (Горинича): «невисокий тлустий чоловік у темному костюмі, з довгою краваткою, яка не висить і не метляється, а струмує по грудях, черевцю й тільки кінчик-косинчик спадає з того округлого барильця»; «...насмішкуваті іржаві очі кабанкуватого господаря кав'ярні». Гіперболізм у зображенні, уподібнення людини до кабана викликає асоціацію з такими рисами характеру, як лінь, тупість, ненажерство, байдужість. Описаний колір очей довершує образ саморозрухою (іржа, яка роз'їдає, руйнує метал) та самовпевненістю (насмішка як показ зверхності). Перед читачем постає самовдоволений дрібний кримінальний елемент, який звик вирішувати справи чужими руками (спочатку він намагається керувати кафе руками Моремана, а після вбивства останнього – руками Верівела). Горинич – збірний образ «володарів життя», для яких єдиним пріоритетом у житті є гроші.

Таким чином, детективний роман Олександра Винокурова – це чітко вибудована система опозиційних та взаємодовнюючих образів персонажів, притаманних детективному жанру. Опозиційні пари, створені письменником, постійно перехрещуються, відкриваючи несподівані риси характеру різних персонажів. Крім того, автор виразно описує соціально незахищені верстви українського населення, піднімає проблеми падіння людини, безкарних убивств безхатченків (адже органи правопорядку не приділяють належної уваги подібним убивствам), перетворення успішного фотографа на маніяка через глибоку психологічну травму, завдану в дитинстві.

Література

1. Винокуров О.І. Журналюга-1: Під одним дахом зі смертю / О.І. Винокуров. – К.: Браво, 2003. – 248 с. – (Сучасний український детектив).
2. Кокотюха А. Антологія українського детективу. Український нуар / Андрій Кокотюха [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://bukvoid.com.ua/criminal//2009/08/25/071807.html>

3. Кокотюха А. Український літературний андеграунд / Андрій Кокотюха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/overview/313/